

ТАФАККУР

ИЖТИМОЙ-ФАЛСАФИЙ,
МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ
ЖУРНАЛ

ТАФАККУР 4/2017

SAHIFALARIDA

саҳифаларида

СУРАТ ВА СИРАТ

Фаррух ЖАББОРОВ. Алмисокдан қолган кўрқув.....48

ИНСОН ҲУЗИНГ, ИНСОН ҲУЗИНГ

Ҳалима АҲМАД. Болаликка мактублар.....52

РОСТЛИК – ХАЛОСЛИК

Ойгул АСИЛБЕК қизи. Эйнштейн даҳосини яратган аёл.....58

Хуршид ЙЎЛДОШЕВ. Эйнштейн кўчирмакаш эдимиз?.....62

Иван ТУРГЕНЕВ

ТАҚДИРДАГИ ТАДБИРЛАР

ШОҲСАНАМ. “Бировнинг уйида ғариб бир кўноқ...”.....64

ЖАВОНДАГИ ЖАВОҲИР

Абдурахмон ПИРИМҚУЛОВ. Сўз аро дурдоналар.....76

ТАЛҚИН ВА ТАДҚИҚОТЛАР

Гулзода РАҲМОНОВА. Маънавият ва ахлоқ.....84

Бахтиёр ҲАСАНОВ. Фуқаролик жамияти таянчи.....85

Гулшан РАҲИМ. Дунё-ла бўйлашмоқ замони.....87

Шерхон ҚОРАЕВ. Бойқаро таъсис этган “олий мажлис”.....89

Ойбек РАШИДОВ. “Миллий иттиҳод”: курашнинг машаққатли йўли.....90

Аббос АКМАЛОВ. Алжабрнинг отаси.....91

Динара ОРИФОВА. Тасмага муҳрланган тарих.....93

Раъно БАҲРИЕВА. Анъанавийликдан – замонавийликка.....94

Журналнинг инглизча мухтасар мазмуни.....95

Ма'naviyat va axloq

Инсон фаолиятининг қай бир жиҳатига қараманг, маънавиятнинг бирламчи пойдевори бўлмиш ахлоқ муҳим аҳамият касб этади. Маънавият ва ахлоқ ривожини ўзаро алоқадор жараёндир. Маънавиятсиз ахлоқ, ахлоқсиз маънавият бўлмайди. Улар бир-бирини тақозо этади, бир-бирини тўлдирлади. Файласуф олим Абдурахим Эркаев таъкидлаганидек, маънавиятнинг асоси ҳам, унинг куббаси ҳам ахлоқдир.

Ахлоқ ҳам шахснинг, ҳам ижтимоий гуруҳлар, табақалар, синфлар, бутун жамиятнинг ўз-ўзини идора қилиш шакллари ва меъёри, ўзаро мулоқот ва муносабатларини тартибга солиш, бошқариш ҳамда уларга хос бўлган маънавий камолот даражасининг намоён бўлишидир.

Маънавият – яхлит бир тизим. Бу тизим ўз навбатида ижтимоий онг шаклларига мос келади. Бу тизим ҳуқуқ, сиёсат, дин, ахлоқ, эстетика, адабиёт, санъат, фан каби нисбатан мустақил тузилмалардан ташкил топган. Уларнинг ҳар бири ўз қонуният доирасида шаклланиб, ривожланиб, бир-бирини тўлдириб боради. Ўз навбатида маънавият яхлит тизим сифатида таркибий қисмларига таъсир ўтказди, шу билан бирга қисмлар ҳам яхлит тизим – маънавиятга таъсир қилади. Маънавиятга жамият тараққиётининг қуйи поғоналарида илм-фан, адабиёт ва санъатга нисбатан кўпроқ ахлоқ, дин таъсир кўрсатади.

Инсон маънавий онги ахлоқий ҳис-туйғулардан “униб” чиқади. Яъни инсонпарварлик, ватанпарварлик, раҳм-шафқат, иззат-хурмат, бурч, уят, ғурур, ор-номус, виждон азоби, миннатдорлик, завқшавқ, хурсандчилик, бахт, хафагарчилик, кўркув каби ҳис-туйғулардан ахлоқ бошланади. Ахлоқий ҳис-туйғулардан ташқари, гўзаллик, эркинлик, тенгҳуқуқчилик, нафс, ҳирс, шайтон васвасаси, савоб-гуноҳ ва бошқа диний туйғулар ҳам инсонга хосдир. Ўз навбатида инсон ҳиссиётни ақл ва тафаккури ёрдамида бошқаради, таҳлил қилади, баҳолайди. Шу ўрнида биринчи Президентимиз Ис-

лом Каримовнинг қуйидаги фикрини келтириб ўтиш жоиздир: “Аслини олганда, ахлоқ – маънавиятнинг ўзаги. Инсон ахлоқини шунчаки салом-алик ҳушму-омалаликдан иборат эмас, ахлоқ – бу аввало, имсоф, адолат туйғуси, имон, ҳалоллик дегани” (Ислом Каримов. *Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Тошкент, “Ўзбекистон”, 1996. 39-бет*).

Ахлоқ фақат туйғулар билан чекланмайди. У ахлоқий тушунчалар, ғоялар, қарашлар, таълимлар, меъёрлар ва қоидалардан ҳам иборат. Улар кишиларнинг ўзаро ва жамиятга бўлган муносабатларини тартибга солади. Абдулла Авлоний ёганидек, “Ахлоқ инсонларни яхшилиқка чақирувчи, ёмонликдан қайтарувчи бир илмдир. Яхши хулқларнинг яхшилигини, ёмон хулқларнинг ёмонлигини далил ва мисоллар ила баён қиладургон китобини ахлоқ дейдилар” (Абдулла Авлоний. *Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. Тошкент, 1995. 15-бет*). Таъкидлаш лозимки, ахлоқий муносабатлар яхлит ахлоқий онг, яъни ахлоқий ҳис-туйғулар ва ахлоқий тафаккур иштирокида юзага келади.

Масалани ахлоқий онгда ҳис-туйғулар етакчилиги ёки ақл тарзида қўйиш, бизнингча, тўғри эмас. Айримлар ўз ҳаётини тажрибаларига таяниб тафаккурга устунлик беради, яъни ақлни ҳис-туйғудан устун қўяди, бошқалар эса кўнгилни, қалбни бирламчи деб билади. Аслида ахлоқ пойдеворида ахлоқий туйғулар, кечинмалар туради. Аммо пойдевор хали бино дегани эмас. Шу боис ахлоқда ва умуман, маънавиятда ҳис-туйғулар етакчилиги ёки тафаккур деган масала бир оз жўн. Аксар ҳолларда бирор ахлоқий қарорнинг амалга ошуви муайян вақт мобайнида ўша қарор оқибатлари тўғрисида онгли равишда хулоса чиқаришга, уларни аввалдан англаб етишга уриниш билан боғлиқ. Одоб-ахлоқ қоидалари ўз-ўзидан вужудга келмайди, балки уларнинг сабаблари ва ҳаракатга солувчи омиллари мавжуд. Зеро, ҳар қандай ахлоқий қоида муайян тарихий зарурият натижасида вужудга келади ва муайян қонуниятлар асосида яратилади, ривожланиб боради. Мазкур

жараён фалсафа, этика, педагогика, психология фанлари ҳамда адабиёт доирасида ўрганиб келинган. Шарқ халқларида ахлоқ ижтимоий муносабатлар марказида туради. Уни четлаб ўтишга интилиш ҳар қандай мафқурани таназзулга олиб боради.

Шу ўринда ахлоқнинг маънавий тизимидаги ўзаклик хусусияти ҳақида батафсилроқ тўхталмоқ жоиз, деб уйлаймиз. Негаки, ахлоқни моҳиятан меҳварга ўхшатиш мумкин, қолган маънавий қадриятлар унинг атрофида айланади, ундан узоқлашдики, бас, меҳвардан чиқиб кетган сайёрадек ҳалок бўлади. Масалан, Ғарбда капиталистик муносабатларнинг ривожланиш жараёнида анъанавий ахлоқий қадриятлар иккинчи ўринга тушиб қолди. Бунга сабаб, Ғарб олимларининг таъбири билан айтганда, индустриал жамиятда тизгинсиз бешафқат рақобат, ёввойи табиат қонунларига ўхшаш кураш, "юлғичлик" тадбиркорлигининг юзага келиши бўлди. Инсонларнинг мол-мулкка бўлган ҳирси ошиб борди. "Ишбилармонлар" иқтисодий зўравонлик, қаллоблик, ёлгон каби турли-туман йўллар билан ишчиларни эксплуатация қилиб, фойда оларди. Инсон ҳаёти, кадр-қиммати билан ҳисоблашмай қўйганди. Натижада жамиятда ахлоқий меъёрларга эътибор сусайиб кетди. Мумтоз ахлоқий меъёрларга одамларда ишонч сусайди. Шафқатсиз эксплуатация шароитида маошларни ошириш, иш кунини қисқартириш, тақсимотдаги адолат, ишчи-хизматчилар ҳуқуқи масалалари биринчи ўринга чиқди. Индустриал жамиятда ҳуқуқ, кўп ҳолларда формал тушуниладиган инсон ҳуқуқлари, ижтимоий онг ва маънавий ҳаётда ахлоқ ўрнини эгаллади. Бу эса оила, никоҳ, гендер тенглиги, инсон ҳуқуқлари ва бошқа масалаларда кучли зиддиятлар, салбий ҳолатлар юзага келишига сабаб бўлди. Бунинг оқибатида жамиятнинг маънавий қиёфасида қора доғлар пайдо бўлди. Ижтимоий ҳаётнинг айрим соҳалари – иқти-

содиёт, фан-техника тараққиёти, сиёсат қабиларнинг ахлоқий қадриятлардан мустақиллиги ҳақидаги иддаоларнинг хатолигини уруш ўчоқларининг кўпайиб бориши, технократик қарашларнинг ҳукмрон мавқеини эгаллаш, инсон ҳуқуқларини бирёқлама талқин қилиш оқибати ўлароқ вужудга келган маънавий инқирозлар – гиёҳвандлик, ичкиликбозлик, уюшган жиноятчилик, миллатчилик, шовинизм, биржинсли никоҳлар, халқаро терроризмнинг авж олиши ва шу каби бошқа иллатлар тасдиқлаб турибди.

Баъзи мутахассислар (чунончи, машҳур рус ахлоқшуноси А.Титаренко) ахлоқшуносликнинг энг умумий фундаментал тушунчаларини (категорияларини), ахлоқий меъёр ва тамойилларни ахлоқ тузилмаси тарзида тақдим этади. Бизнингча, бу фикр бирёқлама. Чунки мазкур тушунча, тамойил ва меъёрлар нафақат амалий ахлоққа, шунингдек, уни ўрганадиган фанга – ахлоқшуносликка ҳам тааллуқлидир. Бунинг сабабини мазкур фаннинг бошқа фанларга нисбатан алоҳида хусусиятга эгаллигидан, унда кўп ҳолларда илмий, назарий жиҳатларнинг амалий томонлар билан омикталаниб кетганидан қидириш лозим.

Ахлоқий онгнинг инсон ҳаётида, фаолияти давомида предметлашиб, яъни амалиётга айланиб, фаолиятининг ажралмас қисми бўлиб қолиши натижасида ахлоқий маданият юзага келади. Ахлоқий маданият инсон хулқ-атворида, унинг амалий ва ижодий фаолиятида, ўзгалар билан муносабатида юзага чиқади.

Хулоса қилиб айтганда, ахлоқий онг ва ахлоқий маданият инсон маънавий камолотининг етакчи омилдир.

Гулзода РАҲМОНОВА,
Қарши давлат университети
магистранти

Fuqarolik jamiyati tayanchi

Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик давлат куриш, демократик тизимни ривожлантириш бош мақсад ва ғояга айланди. Бу йўлда муҳим эътибор демократик жамият куришнинг фундаментал асосларидан бири бўлмиш ахборот эркинлигини таъминлашга қаратилиши табиий. Президент Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан қабул қилинган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг

беш устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси танлаган йўлимизнинг мантиқий давоми бўлди. Унда жамоатчилик назорати механизмларини шакллантириш, фуқаролик жамияти институтлари ва оммавий ахборот воситалари ролини кучайтириш зарурияти алоҳида кўрсатиб ўтилган.

Жамият ва давлат курилишининг барча жабҳаларини қамровчи изчил демократлаштириш ва